

A KÖNYVTÁROS, DOKUMENTÁCIÓS ÉS TÁJÉKOZTATÁSI PÁLYA

Pályaképelemzés egy integrált képzési rendszer kialakítása szemszögéből

SZENTMIHÁLYI János

A szemle a nyugat-berlini „Freie Universitat” két intézetének (Institut für Publizistik und Dokumentations-Wissenschaft, Institut für Bibliothekarausbildung) kutatási jelentései alapján készült. (A kutatási jelentéseket 1976 decemberében zárták le.)

Évek óta napirenden levő kérdés egyes könyvtári és tájékoztatási munkakörök egybefonódásának vizsgálata. Ennek oka elsősorban az, hogy napjainkban érvényét veszítette az a közkeletű megállapítás, mely szerint a könyvtárak a fejlődésben lemaradtak, saját állományuk feltárása is többnyire korszerűtlen, és képtelenek korszerű módszereket alkalmazva az irodalomban levő információk, tények és adatok tárolására, terjesztésére és visszakeresésére. Ugyanakkor a kimondatlan tájékoztatási intézmények kénytelenek a korszerű könyvtári módszereket alkalmazni adatbankjaik megszervezése során, akár központi, ágazati vagy intézményi információk szolgáltatása tartozik feladataik közé.

Nem véletlen tehát, hogy a fejlődés mai magasabb szintjén megindult az integrálódási folyamat, s ennek hatására a könyvtárosok és a tájékoztatási szakemberek képzésében is megmutatkozik. Kialakításának előfeltétele mind a könyvtárosi, mind a tájékoztatási pályakép alapos ismerete, a közös vonások és az eltérések számbavétele. Nem vitás az sem, hogy a pályakép, illetve pályaképek alakulása az integrálódás mellett fokozott tartalmi és szintbeli differenciálódást is tükröznek; tehát egy differenciált képzési és oktatási rendszer kialakítása a soron levő feladat.

A cél érdekében munkálkodó kutatócsoport a következő feladatokat tűzte ki maga elé:

- a vizsgált terület meghatározása oly módon, hogy ez lehetővé tegye a fejlődés olyan középtávú prognózisát, amely lehetőleg független az időközi változásoktól;
- azoknak a tényezőknek a megállapítása, amelyek mai ismereteink alapján a fejlődést középtávon befolyásolják;
- az információszakemberekkel szemben támasztott olyan minőségi követelmények előírásának, amelyek a vizsgált terület középtávú fejlődéséből vezethetők le.

Miután rendkívül komplex – igen széles (a közkönyvtárártól az információszakemberekig terjedő), és igen sokrétű (a rendszerszervezőtől a technikai segédszemélyzetig differenciált) – kutatási területről van szó, a koncepció a vizsgálódás szempontjainak megfelelő hierarchikus szempontokat érvényesített. Tekintettel volt: a tevékenység terüle-

tére, a tevékenység szerepére (jellegére), a tevékenység szintjeire, a tevékenység környezetére (munkakör) és magára a tevékenységre.

A vizsgálódás szempontjából nagyon hasznosnak mutatkozott a tevékenység szerepének illetve jellegének meghatározása. A társadalmilag szükséges munka ugyanis egy területen belül lehet szervezési jellegű, vagy olyan, amely bizonyos egynemű szükségletek kielégítését szolgálja: egy munka elvégzésének előkészítése, egy munkamenet vagy folyamat szabályozása stb. Ez azt jelenti, hogy a tevékenységi területek nem harározhatók meg kiragadottan, hanem csakis a történelmi fejlődés és egy adott helyzet összefüggéseiben elemezhetők.

Annak bizonyítására, hogy a „könyvtár-dokumentáció-információ” egységes tevékenységi területnek tekinthető, a tanulmány a következő érveket fejt ki meglehetősen részletességgel:

– mindhárom területen társadalmilag szükséges munkáról van szó, amely mint szolgáltató tevékenység pontosan körülhatárolható,

– a munka egy konkrét társadalmi szükségletcsoport, az információ-szükséglet érdekében folyik

– az információ-szükséglet egy társadalmi intézményrendszer kialakításához vezetett, mivel az információ-szükséglet kielégítéséhez szükséges a munka, folyamatosan és szervezeten végzendő (tervszerűség, jogi szabályozás, stb.),

– a munkavégzés hivattásszerűen történik.

A MUNKAKÖRÖK SZINTJEI

Az állandóan növekvő információ-szükséglet elemzése, az információk tartalmának mint társadalmi jelenségnek vizsgálata vezet el az információk kezelésével kapcsolatos tevékenység szükséges szintjeinek megállapításához.

A középszintű munkakörök ellátása csak módszertani ismereteket igényel. A módszerek egyéni interpretációjára e munkakörök ellátásánál nincs szükség.

A magasabb szintű munkakörök ellátásához is elsősorban módszertani ismeretek szükségesek és csak feltételesen szükségesek a szakmai ismeretek.

A felsőszintű (irányító) munkakör olyan tevékenységet jelent, amelynek ellátásához a szakmai és módszertani ismeretek egyaránt szükségesek. A munkakör betöltőjének magasszintű ismeretekkel kell rendelkeznie azon a szakterületen, ahol információkat közvetít, ugyanakkor az információ kezelésével és terjesztésével kapcsolatos módszerek magas szintű ismerete is szükséges.

Az információterjesztés egyes intézményeinél a munkaköri szintek jelenléte különbözőképpen érvényesül:

Újabb keletű a felsőszintű munkakörök kialakulása a közkönyvtáraknál. Ennek oka a közkönyvtárak tudományos és műszaki jellegű állományának gyors növekedésében, újfajta ismerethordozók megjelenésében és az olvasók körének állandó bővülésében keresendő. A koncepciótervezet német példákra hivatkozik, amelyek szerint a tudományos és műszaki irodalommal kapcsolatos szolgáltatások iránti igény állandóan növekszik. Nagy-Britanniában ezzel szemben a közkönyvtárak már régebben részt vállaltak

a szakirodalommal való ellátás területén, ennek hatása a könyvtárosképzésben is megmutatkozik. Az okleveles könyvtáros az NSZK-ban már régóta a magasabb szintű könyvtári munkakörök ellátója. Jó részük felsőszintű munkakörök ellátására is alkalmas, hiszen e munkakörök betöltői nem egy esetben rendelkeznek egyéb főiskolai, vagy egyetemi szintű szakképzettséggel. A középszintű munkakörök csak az utóbbi években alakultak ki a közkönyvtárakban. A segédkönyvtárosok képzése a múltban különböző rövidebb időtartamú tanfolyamokon valósult meg. Szervezett képzésük most már államilag elismert képzési forma.

A tudományos könyvtárakban a hivatás három szintje a köztisztviselői rangfokozatoknak megfelelően alakult ki. A felsőszintű munkakörök (könyvtárigazgató, osztályvezető, főkönyvtáros, tudományos munkatárs stb.) betöltése Németországban már 1893 óta kettős feltételhez kötött: egyetemi végzettséghez és könyvtárosi képesítéshez. Szabályozottak a magasabb szintű munkakörök betöltésének előfeltételei is. A középszintű munkakörök (könyvtártechnikus) meghatározása és képzési előfeltételeinek megállapítása újabb keletű. 1975-ben hoztak néhány helyen olyan jogszabályokat, amelyeknek értelmében a középszintű munkakörök ellátóinak (a könyvtári segédmunkaerőknek) képzése egységes és a képzésben részesültek mind a közkönyvtárakban, mind a tudományos könyvtárakban azonos munkakörök ellátására alkalmazhatók.

A tudományos-műszaki tájékoztatás tevékenységi területe az NSZK-ban sem kellően meghatározott és körülhatárolt. Ennek ellenére, a háromszint-modell körvonalai itt is kirajzolódnak. Kialakulóban van a tudományos tájékoztató hivatás képe (felső szint). A tájékoztató intézmények vezetői és az irányító munkakörben dolgozók általában egyetemi végzettséggel rendelkeznek. A tudományos tájékoztató (informátor) általában beosztottként dolgozik, a tájékoztatóstudományi felsőfokú képzettség nem előfeltétele az ilyen állások betöltésének. A magasabb szintű munkaköröket többnyire könyvtárosi képesítéssel rendelkezők látják el. Aránylag csekély azoknak a száma, akik speciális informatikai képzésben részesültek. Az oklevéllel rendelkező könyvtárosok és dokumentalisták mellett nagy számmal vannak olyanok, akik menet-közben szerezték meg a szükséges szakismereteket. A középszintű (dokumentációs segédmunkaerő) munkaköröknél a szakképzett és betanított munkaerők között nagyon nehéz különbséget tenni. Ilyen irányú képzésnek csak mintegy tízesztendő múltja van az NSZK-ban. A képzés igen szerény keretek között folyik. Általában megállapítható, hogy a tudományos és műszaki tájékoztatás az NSZK-ban mint hivatás nem tekinthető kialakultnak. A tanfolyam jellegű képzés mellett a szervezett oktatás formái csak 1957 óta alakultak ki. Fokozatosan valósult meg az, hogy a tudományos tájékoztatókat az okleveles dokumentalisták és a dokumentációs segédmunkaerőket külön-külön, nem egységes tanfolyamokon képezik. 1974-ben alakult meg Frankfurtban a dokumentációs szakoktatási intézmény (Lehrinstitut für Dokumentation). Ugyancsak 1957 óta bontakozott ki a nyugat-berlini, frankfurti és düsseldorfi egyetemeken a tudományos tájékoztatás egyetemi szintű oktatása.

Alig van megbízható adat arra vonatkozóan, hogy az iparban az információs tevékenység egyes szintjei miképpen differenciálódnak, milyen jellegű a szükségleteket kielégítő kvalifikáció. Általában könyvtári gyakorlattal rendelkező, vagy az adott szakmában

képzett egyének végzik az üzemi információval kapcsolatos teendőket. (Itt kell megemlíteni azt a mérnököt, vagy üzemgazdászt, aki menet közben sajátítja el az információs munka szervezésével és irányításával kapcsolatos ismereteket, vagy rövid időtartamú tanfolyamon vesz részt.)

A tevékenység egyes szintjeinek differenciálódása a következő négy tényező hatására várható:

- a termelési és vezetési tevékenység fokozatosan bekövetkező tudományos alapozása,
- a piaci helyzet és a belső üzemszervezés közötti állandóan növekvő egymásrautaltság és komplexitás,
- a kvantitatív gondolkodásmód állandó növekedése,
- az elektronikus számítógép fokozott alkalmazása.

Elképzelhető tehát, hogy a hierarchia legmagasabb szintjén felsőszintű információs tevékenység alakul ki. Szükségessé válik tehát a szakmai ismereteknek a módszertani ismeretekkel való együttes jelenléte. A követelmények súlypontja nem annyira a „hardware”-re esik, hanem inkább az üzemi információs rendszerek szervezésére, vezetésére és irányítására (a „know-how” problémájára).

A második tevékenységi szinten a súlypontot a módszerek és eljárások ismerete képezi. Ismerni kell az objektív műszaki alternatívákat, az automatizált információs rendszerek fejlődését és felépítését, valamint annak működési mechanizmusát, (a „know-how” problémája). Itt fogja megtalálni a helyét a hagyományos módszereket ismerő szakdokumentalista.

A harmadik szint formai és tartalmi elemeinek kialakulására vonatkozóan még kevés támpont áll rendelkezésre.

Ami az információ és dokumentáció számítógépes vonatkozásait illeti, itt egy a főiskolai és szakiskolai képzés szintjénél alacsonyabb képzésre kell gondolni. A fejlődés irányának megállapítását nagymértékben megnehezíti a tevékenységi terület szervezeti megalapozatlansága, a követelmények heterogén volta, valamint az a tény, hogy a szükséges munkaerőknek több mint kétharmadát az ilyen jellegű munkakörök betöltésére kell felhasználni.

A dokumentációs segédmunkaerők képzését tekintve nem alakult ki egységes nézet. Általában rövid céltanfolyamok tartását javasolják.

HIVATÁSKÉP

NYILVÁNOS KÖNYVTÁRÜGY

Az okleveles könyvtáros az utóbbi években új helyzettel áll szemben. A legutóbbi rendelkezések értelmében a hagyományos feladatokhoz a következő feladatok járulnak:

- az információk beszerzése, rendezése és feltárása;
- az információk közvetítése;
- a könyvtárak tervezése, szervezése és igazgatása.

E feladatok közül az információk közvetítése elsőrendű célfeladat.

A különböző könyvtártípusok feladatai sajátosak. Ennek következtében az okleveles könyvtárossal szemben támasztott követelmény az, hogy „all round” tehetség legyen.

TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRÜGY

A feladatokat következőképpen lehet körvonalazni:

- a könyvtári állomány beszerzése, feldolgozása, gondozása és feltárása,
- felvilágosítás a könyvtári állománnyal kapcsolatba hozható minden kérdésről;
- vezetés, szervezés és igazgatás, melynek célja a zavartalan irodalom-ellátás.

Könyvtártípusoknak megfelelően (általános vagy szakkönyvtárak) a könyvtárosi feladatstruktúra és ennek következtében a hivatáskép különböző súlypontok köré csoportosul:

– egyrészt a „funkcionálisan” válogató szerzeményezés köré, ahol a hagyományos dokumentumok állnak az előtérben; másrészt egy szorosan körülhatárolt szakterület köré, ahol a teljességre való törekvés a jellemző dokumentumfajtákra való tekintet nélkül;

– egyfelől a „grammatikailag formális” feltárás a cél, amelyhez egy többé-kevésbé mély tárgyfeltárás is járul; másfelől kizárólag a felhasználó szükségleteit figyelembe vevő formális feltárás, a „mechanikus rendezés” (ez azonban csak másodlagos feladat az analitikus – intenzíven a tárgyi feltárára irányuló – dokumentáció mellett);

– egyfelől egy terjedelmes és nehézkes apparátus jelenléte befolyásolja a súlypont kialakulását, amelynek következménye egy időtől független munkamódszer; másfelől egy az időtől függő (részben sürgős és azonnali) feladatmegoldás egy áttekinthető kisebb szervezeti egységen belül;

– egyfelől az utalásokra támaszkodó felvilágosító szolgálat (passzív tájékoztatás); másfelől egy célra orientált információs szolgáltatás (aktív tájékoztatás).

A tudományos könyvtárak munkáját jellemzi, hogy a szervezési és üzemeltetési feladatok bizonyos mértékig prioritás élveznek a tájékoztatási feladatokkal szemben. Ezzel szemben a tudományos szakkönyvtárakban a tájékoztatási munkáé a prioritás. Megállapítható azonban, hogy a különbözőségeik kevésbé jellemzőek, mint a hasonlóságok.

W. Krieg szerint a felsőszintű könyvtárosi feladatkör:

- a szakszerű információközvetítés
- a szaktudományi tájékoztatás
- szervezés és tervezés
- didaktikai feladatok ellátása (bevezetés a könyvtárhasználatba és a könyvtári segédeszközök megismertetése).

Az NSZK Könyvtárosszövetsége Képzési Bizottságának állásfoglalása szerint a felsőszintű és a magasabb szintű munkakörök közötti különbség abban mutatkozik, hogy a felsőszintű munkakörök betöltői főleg a speciális feladatokat látják el, továbbá a szervezés és az információ területén működnek, míg a magasabb szintű munkakörök betöltői a hagyományos felsőszintű könyvtárosi feladatokkal foglalkoznak. A segédkönyvtárosi

munkakör tartalmilag nem különbözik a magasabb szintű könyvtárosétól, csupán ott tehető különbség, hogy vannak „bonyolult” és „egyszerűbb” feladatok. Ez utóbbiak ellátása a segédkönyvtáros munkaköre.

TUDOMÁNYOS–MŰSZAKI INFORMÁCIÓ ÉS DOKUMENTÁCIÓ

A tevékenységi szint hármasságának megfelelően jelenleg legalább három pályakép különíthető el. Ezeket első ízben a hatvanas években határozta meg a Verein Deutsche Dokumentare. Tekintettel a gyors fejlődésre e pályaképek állandó revízióra szorulnak. Jelenleg tulajdonképpen két tevékenységi területről van szó. Az egyik a gyakorlatilag megvalósuló tulajdonképpeni információs és dokumentációs tevékenység. Az infrastrukturális változásoknak megfelelően, a rendszerek állandóan erősödő nemzetközi jellege miatt, a módszerbeli fejlődés és a feladatok növekvő komplexitása következtében egy új tevékenységi terület alakult ki, amely fokozott mértékben alapszik a munkamegosztáson. Ez a terület az „informatika”, amely egy sor olyan tevékenység-halmazra épül, amelyre a hagyományos hivatáskép csak utalásokat tartalmaz.

Információs és dokumentációs tevékenység

Felső szint: Szakreferens, tudományos tájékoztató (dokumentalista), akinek legfontosabb tevékenysége a szakirodalom, – illetve adatok kiválasztása, értékelése és elemzése. Ezen túlmenően feladata az irodalom-illetve adatkutatás, valamint a dokumentumok és adatok tartalmának szintetizálása, bibliográfiai kumulációja és az aktív információ.

Magasabb szint: Okleveles dokumentalista a tájékoztatási intézményekben, akinek legfontosabb tevékenysége az információs és dokumentációs szakfeladatok megoldása. Elsősorban információs és dokumentációs módszerekkel végzi tevékenységét, de igénybe veszi az automatikus eljárásokat és technikát is. Ez jelenti a gyűjtés és tárolás különleges módjait. Ezen túlmenően sokféleképpen működik közre a tartalmi feltárásban és a tájékoztatásban.

Középszint: Ez a hivatáskép még alig alakult ki, ezért általában az ún. rutinmunkák ellátását tekintik az ezen a szinten dolgozók munkakörének. Valószínűnek látszik, hogy az e szinten dolgozók munkaköre beolvad a magasabb szinten dolgozókéba.

Üzemi információ: A tudományos-műszaki tájékoztatástól annyiban különbözik, hogy a belső információs rendszerek jelenléte a hivatásképet befolyásolja. Ennek következtében: a számítógéppel kapcsolatos tevékenységek nagyobb súlyt kapnak, az ezzel kapcsolatos képzés fontosabb szerephez jut mint a szakmai képzés (az üzemgazdasági ismereteket kivéve).

Informatikai tevékenység (információs rendszerek tervezése és fejlesztése)

Felső szint: A hagyományos előképzettség nélküli tudományos illetve szakmai dokumentalista helyére a jövőre egy felsőoktatási intézményben kiképzett informatikus lép. A vállalat vezetésében hatásköre a kutatás-fejlesztés-termelés-értékesítés tevékenység-komplexumban a folyamatok koordinálása és irányítása az információ és adatellátás szempontjából. A munkakör betöltésének előfeltétele a felsőfokú végzettség lesz. Ha az információs rendszerek technológiáján van a hangsúly, úgy az a tendencia, hogy ez a felsőfokú végzettség üzemgazdasági legyen, amit kiegészít az informatikai képzés.

Felső szinten a következő hivatásoképek ismerhetők fel:

– Okleveles informatikus, akinek mellékszaka a közgazdasági tudományok valamelyike. Funkciói: olyan szakemberek képzése, akik számítógépes rendszerek szervezését és fejlesztését vállalhatják, és közreműködnek a computeralkalmazás újabb területeinek kimunkálásánál;

– Okleveles üzemgazdász, informatikai specializálódással. Funkciói számítógépes rendszerek koncepcióinak kidolgozása, létrehozása és alkalmazása az információ, tervezés és irányítás számára;

– Okleveles üzemgazdász, akinek kiegészítő szakja az informatika. Funkciói a magasabb szintű munkakörök számára a munkaerők kiképzése.

Magasabb szint: A munkakör betöltésének előfeltétele szakiskolai képzettség. A jelenlegi képzés a számítógépre és annak alkalmazására orientált.

A hagyományos dokumentalista mellett a következő pályaképek képzelhetők el:

– Computer kezelő (operátor, programozó, szakmai feldolgozó). Szükséges ismeretek többek között az üzemgazdaságtan, matematika, számítógéptechnika, programozás, számítógép-szervezés;

– Információs elktrotechnikus. Szükséges ismeretek: jártasság az elektrotechnikában, a digitális technikában, a számítógépek technikai kezelésében stb.

– Adatfeldolgozó üzemgazdász. Szükséges ismeretek: üzemgazdaságtan, szervezési ismeretek, számítógépismeretek.

Középszint: Nem kialakult a hivatásképe ezen a szinten. Nincs tiszta képünk arról, hogy a dokumentációs segédmunkaerő képes-e a gazdasági életben értelmes funkciót betölteni.

Az informatikus (information scientist) pályaképe nem kapott végleges formát még az olyan fejlett országokban sem, mint az USA, ennek következtében csak körvonalaiiban ismertethető.

1969-ben kezdődött vita az NSZK-ban arról, hogy tulajdonképpen mi is az informatikus. Kunz és Tittel ebben az évben megjelent tanulmánya az informatikussal szemben a következő követelményeket támasztja (az újságok „betöltendő állások” hirdetései alapján): szervezési készség, alkalmasság az interdiszciplináris együttműködésre, a dokumentáció és adatfeldolgozás ismerete, rendszerelemzési ismeretek; alkalmasság arra, hogy közreműködjen a vállalat vezetési és információs rendszerének kiépítésében; az automatizált dokumentáció számára legyen képes megszerkeszteni egy teauruszt; a szabadalmi osztály átszervezésére vállalkozzék; információs mérnök, akinek feladata egy újszerű számítógépes rendszer kiépítésénél segítséget nyújtani stb.

Az idézett tanulmány összegzi a lehetséges pályaképeket illetve munkaköröket:

- Intenzív dokumentációs bázison alapuló tudományos-műszaki információs rendszerek üzemeltetője. Ide tartoznak a tudományos könyvtárosok és dokumentalisták.
- Információs rendszerek tervezői és szervezői.
- Információs rendszerek menedzserei. Egyes nagyvállalatoknál kialakult talán egy olyan pálya, amelyet „információs-igazgatónak” lehet nevezni, aki egyenjogú a műszaki, kereskedelmi és munkaügyi igazgatóval.
- Informatikai-kutató és módszertani szakember, aki az informatika mint ismeret-ág továbbfejlesztésén munkálkodik.
- A kutatás és információtervezés szakembere, akit elsősorban az államigazgatásban kell alkalmazni.
- Egyes szakterületek tudományos kutatói, akik saját szakjuk információs problémáival kívánnak foglalkozni.
- Az a foglalkozás, amit talán „információkereskedőnek” lehet nevezni. Szerkesztők, akik témákat, szerzőket kutatnak fel, azzal a céllal, hogy a termelt információkat a megfelelő piacra bevezessék és akik az ismeretátadás folyamatát az alkalmas feldolgozási módokig megtervezik és irányítják.
- Az „információ-iparos”, aki mint vállalkozó vagy menedzser a kereskedelmi-tudománypiacon vállalkozóként tevékenykedik (pl. információs szolgáltatásokat hoz létre és azokat árusítja).

1975-ben látott napvilágot az NSZK-ban a „Blätter zur Berufskunde” c. tanulmány, amely tekintetbe vette a háromszintű munkaköri felosztást, és már különbséget tett a tudományos dokumentalista és az informatikus között. Az informatikus pályaképet a következőképpen határozta meg:

- a társadalmi adatáramlás megszervezése
- rendszerismeret és osztályozáskutatás
- nyelvtudományi munkásság (gépi szövegelemzés)
- tárolás-szervezés, adatszervezés, ember-gép-kommunikáció
- felhasználó-kutatás

A nyugat-berlini egyetem informatikai képzése 5 speciálizálódási lehetőséget nyújt:

- rendszerszervezés
- információkutatás
- elmélet
- információszervezés
- információtervezés

A pályaképek alakulása a jövőben attól függ, hogy e pályák iránt hogyan alakul a kereslet és a kínálat.

* * *

A tanulmány – bár több helyen ismétli önmagát – kétségtelenül hasznos, gyakorlati tapasztalatokon alapul. A következő lépés a képzési koncepció kidolgozása. A tanulmány hangvétele és szemlélete egy differenciált és integrált képzési forma koncepciójának kialakítását sejteti.

A MAGYAR SZENTKORONA címmel válogató bibliográfia jelent meg Ruth S. FREITAG összeállításában a Library of Congress Information Bulletin 1978/3. számában. A bibliográfia azokból az angol, francia, német, olasz nyelvű dokumentumokból válogat, amelyek a téma legfontosabb magyar forrásaira hivatkoznak. A szerző elsősorban az eredetre, történetre, jogi-alkotmányos kérdésekre és mint a középkori művészet egy érdekes darabjára vonatkozó irodalomból szelektált, de bevett néhány újabb keletű, a korona hazahozatali ceremóniájáról és a Carter döntését kiváltó vitákról képet adó írást is.

